

Meestal onzichtbaar, toch aanwezig

Een wandeling over en langs de Romeinse weg in Leidsche Rijn

De Romeinse weg werd in 1997 bij toeval gevonden. Het hele tracé op Utrechts grondgebied is inmiddels in kaart gebracht. Zelf de route nalopen? Dat kan: een paar kleine stukjes precies, voor de rest bij benadering. Onderweg valt er op archeologisch gebied genoeg te zien en te beleven.

Maurice van Lieshout

Publicist en eindredacteur van dit tijdschrift.

Foto's: Maurice van Lieshout.

Het klinkt paradoxaal: de oudste Utrechtse geschiedenis is te vinden in de nieuwste wijk. Juist de mogelijkheden voor archeologisch onderzoek die de aanleg van Leidsche Rijn bood, hebben er voor gezorgd dat de geschiedenis er letterlijk bloot kwam te liggen. Zoals het tracé van de limesweg. Om die te volgen, maakten we deze zomer een wandeling van Kanaleneiland tot de grens van Woerden en we nodigen de lezer uit dat ook te doen. Met de auteur liepen mee: mederedactielid Joyce Pennings, haar hond Saar, 'limeswandelaar' Lieuwe Wynia (hij liep het traject in *Germania Inferior* van Vinxtbach bij Bad Breisig tot Katwijk) en gemeentearcheologen Erik Graafstal en Herre

Wynia. De gegevens over de weg en de Romeinse vondsten zijn vooral gebaseerd op de door de laatste twee, met niet te stuiten enthousiasme, verstrekte informatie. Eén waarschuwing vooraf: de limesweg is zelden 'echt' te zien en waar een stukje gereconstrueerd is, is dat 'gewoon' een (grind)pad. Aan twee voorwaarden moet de wandelaar wel voldoen: enigszins gevoelig zijn voor de sensatie te lopen op historisch unieke grond en nieuwsgierig zijn naar de manier waarop het verleden is ingepast in een 21e-eeuwse wijk. Hij of zij krijgt in ieder geval een aardige doorsnede te zien van het zuidelijk deel van dit gigantische nieuwbouwproject.

→ *De wandeling begint bij de halte 24 Oktoberplein-Zuid van de sneltram naar Nieuwegein. Loop vanaf het perron terug richting 24 Oktoberplein en neem de eerste straat links, de Van Heuven Goedhartlaan. Loop die uit tot aan het Amsterdam-Rijnkanaal. Wie de steile trappen bij De Meernbrug wil vermijden, kan vanaf de tramhalte doorlopen naar het 24 Oktoberplein, daar links de Martin Luther Kinglaan opgaan en aan de overzijde van het kanaal het fietspad volgen. U komt dan uit iets voorbij punt 2.*

Houtresten kunnen door middel van jaarringonderzoek gedateerd worden. Romeinse vondsten op en rond het tracé maken de bewijsvoering rond.

→ *Aangekomen bij het kanaal gaat u naar rechts, richting De Meernbrug. Loop die onderdoor - let op de fraaie klinknagels - en beklim de trap meteen rechts. Boven gekomen direct naar rechts de brug over. Op het eind van de oversteek rechts de trap omlaag. Ga op straatniveau naar links en volg de Groenewoudsedijk.*

1 Tussen de Van Heuven Goedhartlaan en het Atleplantsoen kruist de Romeinse weg diagonaal het Amsterdam-Rijnkanaal. Aan de overkant vervolgt hij iets voor De Meernbrug zijn weg door Leidse Rijn. Hij komt uit de richting van Fort Vechten en doorsnijdt de Utrechtse wijken Lunetten, Hoograven en Kanaleneiland. Bij winkelcentrum Kanaleneiland is

2 Waar de Groenewoudsedijk naar links buigt, is aan de overkant van het kanaal het sluisje te zien dat de verbinding vormt met de Leidse Rijn. Aan De Meernse kant is het oude sluisje verdwenen sinds het waterpeil gelijk is getrokken met dat van het kanaal. De Leidse Rijn, de spoorlijn richting Gouda en de limes zijn de drie lijnen die de oude en de nieuwe stad met elkaar verbinden. Het Amsterdam-Rijnkanaal en de A2 waar we op dit punt onderdoor gaan, scheiden oud en nieuw Utrecht juist van elkaar.

een stuk daadwerkelijk blootgelegd. De rest van dit deel van het tracé is vastgesteld door middel van proefboringen.

→ *U komt nu op de Rijkstraatweg met rechts Park Voorn en links een lint van Meernse boerderijen. Houd even halt bij het open weiland na de vijfde boerderij.*

Hoe herkennen archeologen de Romeinse weg? Het gaat om duidelijk door mensenhanden bij elkaar gebracht materiaal: hoofdbestanddeel is grind, gemengd met klei, hout (bij dijkachtige constructies), zand, zavel en soms dakpanpuin. De combinatie grind (normaliter afgezet in snel stromend water) en klei (afgezet in langzaam stromend water) is bijvoorbeeld geen natuurlijke.

3 Hier komen vele historische tijdvakken bij elkaar. We bevinden ons in een van de oudste ontginningsgebieden in de provincie, daterend uit het derde kwart van de 11e eeuw. In de verte, in de buurt van het sportpark, stortte

De limesweg [oranje] en de wandelroute [blauw].

0 500 m

op 10 mei 1940 een Duitse bommenwerper neer (zie elders in dit nummer). Het nieuwe, kunstig ontworpen talud van de A2 links en het opvallende zwarte gebouw rechts, een warmteoverdrachtstation van de stadsverwarming zijn van recente datum. Een

paar honderd meter in zuidelijke richting bevindt zich het tracé van de Romeinse weg. Draaien we ons om naar het noorden, dan kijken we naar het 19e-eeuwse Park Voorn, waar in de 13e eeuw al een verdedigbare woontoren stond.

In het park begint aan deze kant van het Amsterdam-Rijnkanaal een tweede (!) tracé van de Romeinse weg. Na een kleine twee kilometer sluit dit westwaarts aan op het zuidelijke traject (zie kaartje). Dit noordelijke tracé is het oudste en dateert als onderdeel van de eerste wegaanleg uit de jaren 80 van de 1e eeuw. Het zuidelijke tracé is een omlegging uit het derde kwart van de 2e eeuw. De reden van deze ingreep is nog niet opgehelderd.

Behalve het bestaan van een tweede tracé heeft het jarenlange archeologische onderzoek in Leidsche Rijn en elders nog een, misschien nog wel opzienbarender inzicht opgeleverd: de limesweg is geen verbindingsweg lopend van castellum naar castellum, het is ook geen weg die vooral de rivierloop volgt, maar het is een stra-

tegische, rivierbochten afsnijdende route waarover troepen snel verplaatst konden worden. Sommige castella, zoals die van Utrecht en De Meern, waren er via afzonderlijke uitvalswegen mee verbonden.

→ *Ga iets verder rechtsaf de Stadsdambrug over. Direct voor u ziet u Huize en Park Voorn (niet toegankelijk).*

4 Huize Voorn heeft een 17e-eeuwse voorganger, een kasteel waarvan alleen de duiventorens bewaard zijn gebleven. Het werd eind 17e eeuw gekocht door de bekende Utrechtse klokkengieter François Hemony. De woontoren die er al in de 13e eeuw gestaan moet hebben, is waarschijnlijk in het latere kasteel opgegaan. Het huidige huis voor aan de weg dateert uit de 19e eeuw en werd in 1951 betrokken door de familie Van Seumeren (zie het interview in dit nummer).

Een Romeins beeld van Jupiter, nu aanwezig in het Centraal Museum, zou in de 19e eeuw in dit park gevonden zijn, hoewel later De Hoge Woerd als vindplaats wordt vermeld. Het is niet de enige aanwijzing voor een grote Romeinse nederzetting in deze omgeving. Vondsten van Romeins tufsteen en een crematiegraf wijzen daar ook op.

→ *Neem vanaf de Zandweg de eerste straat rechts, de Burgemeester Verderlaan en vervolgens de eerste straat links, Akkrumerraklaan. Vervolg uw weg tussen de school en de sportvelden. U bevindt zich nu in het Archeologiepark.*

Wandeling Romeinse weg

lengte: circa 6 kilometer
 startpunt: halte 24 - Oktoberplein Zuid (sneltram vanaf Utrecht CS)
 eindpunt: halte Veldhuizen-De Meern (bus 28 naar Utrecht CS)
 horeca: na 4 km *Castellum Novum*, Castellumlaan 1, De Meern (vaak gesloten); na 5,5 km *Brazzerie Abrona*, Haarlerberg 56c, De Meern ('s maandags gesloten).

5 In Langerak zijn de eerste huizen van de nieuwe Vinex-wijk gebouwd. De oude landschapsstructuur met vletsloten (bevaarbare sloten), die in verbinding stonden met de Leidse Rijn, is nog goed herkenbaar. De afgegraven klei werd ten behoeve van de dakpannenindustrie afgevoerd richting Woerden of de Vecht. We bevinden ons nu op een van de

beschermde archeologische monumenten van Leidsche Rijn: het Archeologiepark. De Romeinse weg loopt er dwars doorheen. Dat er zich hier veel Romeinse resten bevinden, staat vast, maar wat precies is aan toekomstige generaties om te ontdekken. Het is de paradox van veel archeologie: waar die is ingepast, is die meestal niet opgegraven en dus ook niet gekend, waar die is opgegraven en gekend, is ze door bebouwing en versterking van de aarde niet meer te zien.

Dat de vele gebruikers van dit terrein (met name kinderen en jongeren) zich op een archeologisch monument bevinden, is alleen op zeer subtiele wijze aangegeven - aan de wandelaar zelf om die te ontdekken. Het is een van de plaatsen waar de inrichters van Leidsche Rijn eerder lijken te willen verhullen dan te openbaren wat er zich aan oudheden bevindt.

→ *Ga bij de 'Bouwspeeltuin' naar links langs de elzenhaag (verwijzing naar de boomgaard die hier eens lag) en op het eind naar rechts over het pad met de grote betonnen tegels. Rechtdoor via de Grietmansraklaan tot aan de afvalcontainers op de Monnikeraklaan. Daar naar links en meteen weer rechts. U bevindt zich op het vervolg van Akkrumeraklaan. Bij het Klifrakplantsoen links en aan de overzijde uw weg rechtdoor, westwaarts, vervolgen via de Slingeraklaan.*

6 De Romeinse weg bevindt zich nu links van u. Rechts, ten noorden van de limesweg zijn resten van een inheemse nederzetting en aanwijzingen van graanverbouw gevonden.

→ *De Slingeraklaan blijven volgen. Die buigt op het eind naar links en brengt u via het fietspad weer op de Zandweg. Hier kruist de Romeinse weg (noordelijk tracé) de Leidse Rijn. U loopt het viaduct onderdoor en neemt de tweede straat rechts (Cees Buddinghlaan), dan de eerste links (Hendrik Marsmanlaan) die u naar het Vasalisplantsoen brengt. Daar naar rechts.*

7 We bevinden ons nu in De Woerd, de wijk vernoemd naar de plaats waar zich het Romeinse castellum bevindt. In het Vasalisplantsoen vinden we een gedenksteen die herinnert aan twee bijzondere

archeologische vondsten. Of het kunstwerk van geglaazuurd aardewerk, gefinancierd door Fortis, projectontwikkelaar van deze nostalgiebuurt, een geslaagde archeologische visualisatie is, daarover verschillen de meningen.

De helmband en de muntschat die op deze locatie gevonden zijn, behoren tot de beroemdste archeologische vondsten van Leidsche Rijn. Hier bevond zich al in het jaar 10 een nederzetting mogelijk bewoond door Chauken, afkomstig uit het Noordelijke kustgebied. We weten dat die als hulptroepen hebben gediend in de vroege Germaanse veroveringscampagnes van Augustus en het lijkt erop dat de Romeinen hier in de vroege 1e eeuw een kolonisatie hebben georganiseerd of getolereerd. De voorhoofdsband (voor een ruitershelm) is gemaakt van verzilverd plaatmetaal uit een koperlegering. Hij was in elkaar gedrukt, dubbelgevouwen en waarschijnlijk als offerstuk in een waterput gegooid om hem aan verder menselijk gebruik te onttrekken. Iconografisch onderzoek bracht aan het licht dat het vrouwenhoofd de godin Afrika moet zijn die weer de personificatie is van Cleopatra Selene, moeder van de toen heersende koning van Mauretanië (nu Algerije). De helmband is mogelijk afkomstig van een huursoldaat die eerder in

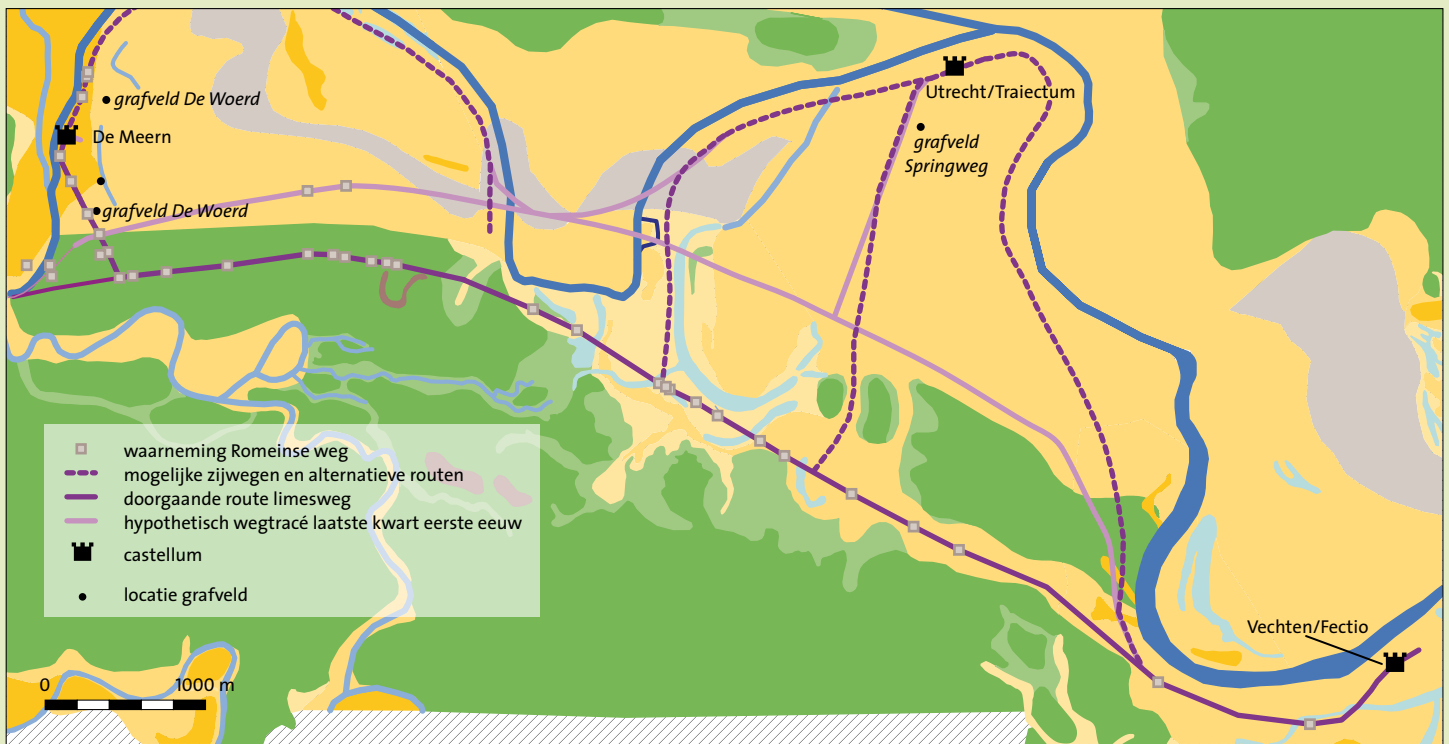
Noord-Afrika heeft gediend. Hij dateert uit 20 tot 40 na Chr. en is daarmee dus ouder dan het castellum, dat rond het jaar 50 werd gebouwd.

De (zeldzame) muntschat bestaat uit 121 *sceatta's*, kleine zilverstukjes van ongeveer 1 gram, tussen 680 en 750 geslagen, vooral in Engeland en de Friese gebieden. De gevonden muntjes zijn voor het overgrote deel Fries. Ze zijn aangetroffen in een restgeul van een tot dan toe onbekende zijtak van de Rijn die in de 1e eeuw al voor een deel opgevuld was.

→ *Ga verder richting Vicuslaan, steek de weg over en volg het voet/fietspad naar links, sla rechtsaf bij de educatieve tuin en vervolgens linksaf bij de kruising met de 'Romeinse mijlpaal'. Daar vindt u de achteringang van het informatiecentrum Castellum Hoge Woerd. Het terrein is vrij toegankelijk.*

8 Na de nempijlpaal uit 1997 (originele mijlpalen waren rond) vinden we bij de ingang van de boomgaard een fantasieobelisk met onder andere de bouwdata van verschillende castella langs de limes. Op het terrein (net ten noorden van dat van het castellum) zijn de wat verwaarloosde contouren zichtbaar van een Romeins badhuis. Behalve over het badhuis zijn er informatieborden over het castellum en de Romeinse weg (met deels verouderde gegevens). Tien kleine panelen beschrijven de geschiedenis van Leidsche Rijn vanaf de IJstijd tot nu. In

De route van de weg in het laatste kwart van de tweede eeuw, aangegeven met de paarse lijn.

□ UIT LUKSEN - IJTSMA, DE LIMESWEG IN WEST-NEDERLAND | GEMEENTE UTRECHT

een tijdelijk paviljoen is een kleine expositie ingericht (geopend 's zondags van 13.30 tot 16.00 uur).

Over twee jaar moet het archeologische themapark Castellum Hoge Woerd klaar zijn met de grondvormen van het oorspronkelijke fort, een ommuring, poortgebouwen, een theater en een expositieruimte.

De Hoge Woerd ligt duidelijk hoger dan zijn omgeving, het resultaat van bouwen, slopen en weer bouwen van zo'n vier tot vijf forten boven op elkaar. De Utrechtse archeologen hebben op en rond de Hoge Woerd de hele ontwikkeling vanaf circa 40 na Chr. kunnen onderzoeken waardoor we een goed beeld hebben van het leven en de bedrijvigheid in het castellum (ter grootte van een voetbalveld) en de vicus (vijf tot zes keer zo groot). In de vicus, die zich als een lintdorp vooral ontwikkelde rond de zuidelijk uitvalsweg van het fort, woonden en werkten onder andere soldatenvrouwen, handelaren, kroegbazen, prostituees en boeren. Er waren grote smeltovens die getuigen van vuurgevaarlijke activiteiten (metaalbewerking) die buiten de muren van het fort moesten blijven. Om de vicus heen lagen verschillende grafvelden. Naar (ruwe) schatting hebben er in ruim 200 jaren Romeinse aanwezigheid in totaal bijna 6.000 soldaten en burgers gewoond. Zo'n 5.000 van hen moeten ter plekke gecremeerd en begraven zijn, daarvan zijn er 100 teruggevonden.

→ **Verlaat het informatieterein via de hoofdingang, ga meteen naar links en volg het voet/fietspad (let op de markering in het midden!) tot u weer bij de Vicuslaan komt. Ga daar naar rechts de Castellumlaan op. Loop deze**

uit tot aan de stoplichten bij de Rijksweg (u kunt de wandeling desgewenst hier beëindigen en bus 28 nemen richting Utrecht CS). Steek over en vervolg uw weg over de Meerndijk tot aan de derde straat rechts, de Van Heemskerklaan. Na dit stuk wandelcorvee door een verrommeld deel van het oude De Meern gaat u rechtsaf.

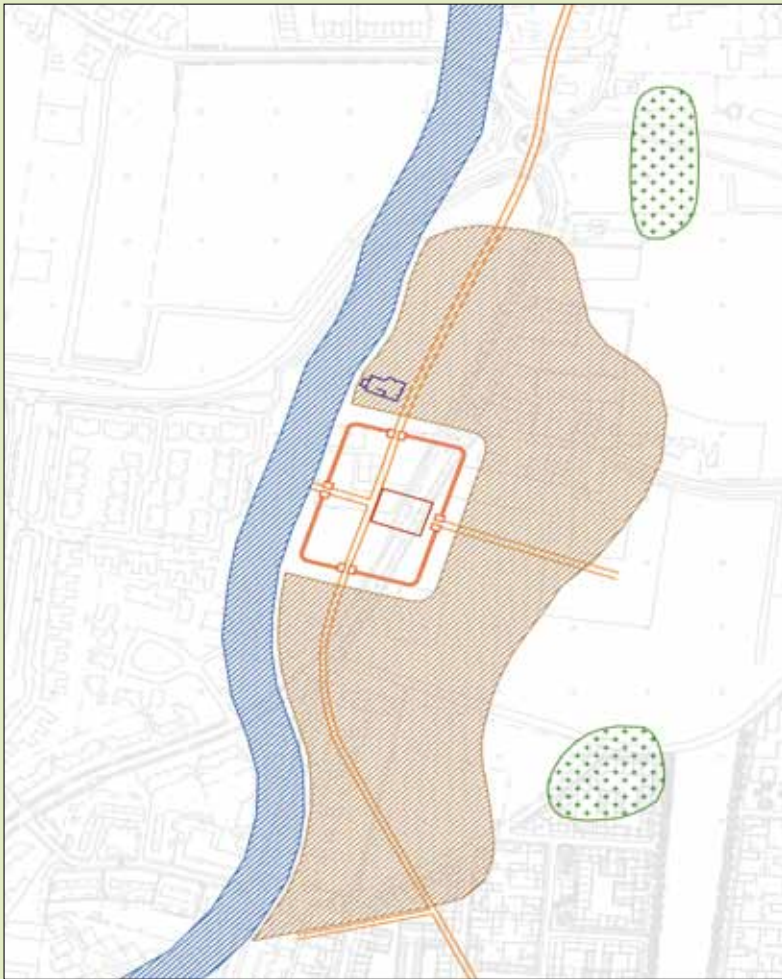
9 We bevinden ons hier op de kruising van De Meerndijk met de Romeinse weg. Die volgt vanaf hier bijna precies de route van de Van Heemskerklaan. Onder de Meerndijk bevond zich een natuurlijke en deels gegraven watergang (het kaarsrechte stuk van 1.200 meter lang ten zuiden van de A12), mogelijk een verbinding tussen de Oude Rijn en de Hollandse IJssel. Op de bodem daarvan zijn Romeinse scherven, runderbotten en schopsteken aangetroffen. Ter

hoogte van het speeltoestel in de Van Heemskerklaan is een proefsleuf gegraven die de limesweg onthulde.

→ **De Van Heemskerklaan gaat over in de Zeilmakerslaan. Op het eind daarvan rechtsaf, de Mandenmakerslaan en uw weg vervolgen over het fietspad dat naar links buigt.**

10 In het water rechts van ons moet ergens het Romeinse schip De Meern 5 liggen (archeologische scheepsvondsten worden genoemd en genummerd naar de vindplaats). Een graafmachinist is er in de jaren 70 dwars doorheen gegaan. De details die hij ver-

Het castellum met uitvalswegen. Meteen ten noorden daarvan het badhuis, in een wijde strook om het castellum heen de vicus, daarbuiten twee van de gevonden crematiegrafvelden. De grens aan de westzijde wordt gevormd door de Heldammer rivier.

□ ERIK GRAAFSTAL | GEMEENTE UTRECHT

meldde (onder andere grote ijzeren nagels), de ligging en het feit dat de rivier hier in de 3e eeuw verlandde, wijzen op een Romeins schip. Tot nu toe kon het echter niet gelokaliseerd worden.

→ **Volg na de sloot het pad dat naar links buigt. Als u het park verlaat, naar links en meteen naar rechts, de Augustusweg langs de boerderij. Dan de eerste straat links, Claudiuslaan, ga rechts het grindpad op dat het plantsoen doorsnijdt.**

11 De boerderij behoorde tot de Ridderlijke Deutsche Orde Balije (ordensprovincie) van Utrecht. Hij wordt nu gerestaureerd. De Romeinse weg loopt er dwars doorheen en gaat vervolgens verder via de route van het grindpad. De roestkleurige vierkante plaat rechts geeft het grondoppervlak weer van een van de wachttorens die hier zijn opgegraven. De vier uitsparingen ('s avonds verlicht) corresponderen met de vier hoekpalen van de toren. Het grindpad waar

we overheen lopen verbeeldt opnieuw het tracé van de limesweg. Een bordje of tekst met toelichting wat hier te zien is, ontbreekt nog, maar de komende maanden zullen er hier en verder naar het westen langs de Romeinse weg acht grote informatiepanelen worden geplaatst.

In dit perceel zijn de locaties van drie opeenvolgende wachttorens aangetroffen, gebouwd tussen 40 en de vroege jaren 70 na Chr. De naar schatting acht meter hoge torens stonden bij een rivierbocht, zodat vanaf de basis van de meander het complete traject van de limesweg was te overzien. Dat duidt erop dat de wachttorens en de hele bewakingsinfrastructuur van de Romeinen gericht waren op beheersing van de Rijn als waterweg. De rivier schoof in 140 jaar ongeveer 200 meter naar het westen op, wat leidde tot een archeologisch spoor van vernielingen, rivierdoorbraken, nieuwe beschoeiingen, wegomleggingen, kortom van anderhalve eeuw Romeins civieltechnisch gepluier.

→ **Vervolg uw weg door Park de Balije.**

12 Dit park is een beschermd archeologisch monument waarin zich tienduizenden Romeinse houtelementen bevinden. Het is ook de vindplaats van twee schepen: De Meern 4, die er nog ligt, en De Meern 1, in 1997 blootgelegd, in 2003 geborgen en nu in Lelystad voor onderzoek en conservering. De Meern 4 ligt ongeveer 100 meter voorbij de 'wachttorens' vlak voor het zomerhuis van boerderij De Balije. Het schip is waarschijnlijk meer dan 30 meter lang en is vermoedelijk met opzet afgezonken tegen

een soort kribconstructie met de bedoeling de weg te beschermen tegen de rivier. Weer 150 meter verder westwaarts op het driehoekige stukje land tussen de waterpartijen lag De Meern 1, rond 150 na Chr. gebouwd van inheems eikenhout en voorzien van twee kajuiten. Het schip keert over twee jaar terug naar Leidsche Rijn en zal dan permanent te zien zijn in het themapark De Hoge Woerd.

Het appartementencomplex zou oorspronkelijk één gesloten wand vormen. Toen duidelijk was dat hier de Romeinse weg loopt, heeft de architect zijn ontwerp aangepast zodat de nieuwe grindweg niet doodloopt op een muur.

→ **Steek de Van Lawick van Pabstlaan over en vervolgens diagonaal de speelplaats. Dan naar rechts en direct naar links, Keerderberg.**

13 De diagonaal is de voortzetting van het limeswegtracé welke alsnog doodloopt op het park. Aan het eind

Het ontwerp van Architectuurstudio Skets voor archeologisch activiteitencentrum Castellum Hoge Woerd

□ PROJECTBUREAU LEIDSCHER RIJN UTRECHT | GEMEENTE UTRECHT

van het park komen we langs de restanten van ridderhofstad Nijvelt, gebouwd eind 13e eeuw, verwoest door de troepen van Graaf Willem V van Holland in 1356, daarna enkele malen her- en verbouwd totdat het rond 1800 gesloopt werd. De twee eilandjes waar het kasteel op stond en enkele muurstukken zijn alles wat rest. Het omringende park is vernoemd naar de laatste eigenaar, Daniel de Milan Visconti.

→ **Vervolg Keerderberg, ga bij Gulperberg naar rechts, steek water en weg van de Heldammersingel over. Links vindt u bushalte 28, het eindpunt van de wandeling.**

14

Dit is niet het einde van het tracé van de Romeinse weg over het grondgebied van Leidsche Rijn. Wie de resterende 1,5 km wil volgen, moet echter nogal wat omwegen maken.

14 Nog één maal is het tracé aangegeven - in het plantsoen van Ziende -, en aan de overkant van de Rijksweg is **15** in de zuidwesthoek van Vleuterweide nog de vindplaats van een andere wachttoren aangegeven op dezelfde manier als in Park De Balije en ook weer geflankeerd door een tracéstuk van enkele honderden meters lang.

Deze routebeschrijving en toelichting zijn als pdf te downloaden van de site van Oud-Utrecht: www.oud-utrecht.nl.

Overige bronnen

- Graafstal, Erik, 'Tien jaar limes in Leidsche Rijn', in: *Archeobrief, Vakblad voor de Nederlandse archeologie* 12 (2008) 4, 19-30.
- Langeveld, M., e.a., *Een goede buur? LR46 en LR49: definitief archeologisch onderzoek naar de vicus, grafvelden, infrastructuur en een inheemse nederzetting in de omgeving van het Romeinse castellum in De Meern, deelgebied 'De Woerd' (Gemeente Utrecht)*. Basisrapportage Archeologie 19 (Utrecht 2010).
- Luksen - IJtsma, A., *De limesweg in West-Nederland. Inventarisatie, analyse en synthese van archeologisch onderzoek naar de Romeinse weg tussen Vechten en Katwijk*. Basisrapportage Archeologie 40 (Utrecht 2010).